

वक्तव्यः

एकाङ्गुली इङ्गुलश्च चाङ्गुलश्चतुरङ्गुलः ।
 अतितारतरत्वेन वांशिकैः समुपेक्षितः ॥
 त्रयोदशाङ्गुली वंशोपरः पञ्चदशाङ्गुलः ।
 निन्दितो वंशतत्त्वज्ञेयसप्तदशाङ्गुलः ॥
 महानन्दस्तथा गन्दो विजयोऽथ जयस्तथा ।
 चत्वार उतमा वंशा मतङ्गसुनिस्मृताः ॥
 दशाङ्गुली महानन्दो गन्द एकादशाङ्गुलः ।
 द्वादशाङ्गुलमानस्तु विजयः परिकीर्तितः ॥
 चतुर्दशाङ्गुलमितो जय इत्यभिधीयते ।
 ब्रह्मा वन्दो रविर्विष्णुः क्रमादत्र व्यवस्थिताः ॥
 नैविहं प्रौढता चापि सुखरत्नश्च श्रीव्रता ।
 माधुर्ममिति पञ्चामी फुल्लतेषु गुणाः स्मृताः ॥
 श्रीकारवङ्गुलः क्षत्र्यो विखरः स्फुटितो लघुः ।
 अमधुरश्च विज्ञेयाः वङ्गुलीषाः फुल्लते क्रमात् ॥
 वृथाप्रयोगवाहुल्यमल्पता गीतवाद्ने ।
 एभिर्देवैर्भूतोऽतीव निन्दितो वांशिको मतः ॥
 स्थानकादिन्याभिज्ञो गमकाटाः स्फुटाचरः ।
 श्रीव्रदस्तः कलाभिज्ञो वांशिको रक्त उच्यते ॥
 प्रसुक्तिर्नृसुक्तिश्च युक्तिश्चेत्यङ्गुलीर्गुणाः ॥
 सुस्थानत्वं सुखरत्नं अङ्गुलीचारणक्रिया ।
 समस्तगमकज्ञानं रागरागाङ्गवेदिता ॥
 क्रियाभाषाविभाषासु दक्षता गीतवाद्ने ।
 स्वस्थाने चापि दुःस्थाने नादनिर्मायकौशलम् ॥
 गातृणां स्थानदातृत्वं तद्दोषाच्छादनं तथा ।
 वांशिकस्य गुणा एते मया संक्षिप्य दर्शिताः ॥
 इति संगीतदामोदरः ॥
 वंशः, त्रि, (वंशे भवः । वंश + “दिगादिभ्यो यत्” ।
 ४ । १ । ५४ । इति यत् ।) सहंशजातः । तत्प-
 र्यायः । कुलाः २ वीज्यः ३ । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः । (यथा, मनुः । १ । ६१ ।
 “स्वायम्भुवस्यास्य मनोः षड्वंशा मनवोऽपरे ॥
 वंशोऽथ मनुर्नृपः । यथा, रघुः । १८ । ४६ ।
 “वंशा गुणाः खल्वपि लोककान्ताः
 प्रारम्भच्छ्रद्धाः प्रथिमानमायुः ॥
 यद्योऽङ्गकाष्ठविशेषः । एष्टावयवविशेषश्च । इति
 वंशशब्ददर्शनात् । यथा, भागवते । ११ । ८ । ३१ ।
 “यदस्मिभिर्निर्मितवंशवंश-
 स्थानं त्वथा रोमनखैः पिनडम् ॥”
 वक्र, इ ङ कौटिल्ये । गतौ । इति कविकल्पद्रुमः ॥
 (भा०-आत्म०-वक्र०-सक०-च-सेट् ।) कौटिल्य-
 मिह कुटिलीभावः कुटिलीकरणश्च । इ, वङ्कते ।
 ङ, वङ्कते काष्ठं कुटिलं स्यादित्यर्थः । वङ्कते
 काष्ठं कुटिलं करोतीत्यर्थः । इति दुर्गादायः ॥
 वक्र, ङ गतौ । इति कविकल्पद्रुमः । (भा०-
 आत्म०-वक्र०-सेट् ।) ङ, वङ्कते । इति दुर्गा-
 दायः ॥
 वक्तव्यः, त्रि, (ब्रू वच् वा + तथः ।) कुत्तितः ।
 हीनः । (यथा, मनुः । ८ । ६६ ।
 “नाध्यधीनो न वक्तव्यो न दस्युर्न विकर्मकतु ॥”
 वचनार्हः । इति मेदिनी । ये, १०३ । (यथा,
 महाभारते । १४ । ७६ । २३ ।
 “वक्तव्याचापि राजानः सर्वे सह सुवृज्जनेः ।

वक्रवा

युधिष्ठिरस्यान्धमेधो भवद्विरशुभूपताम् ॥
 वच् + भावे तथ ।) वचने, कौ ॥
 वक्ता, [वच्] त्रि, (वच् + लृच् ।) योवक्तुं जानाति
 सः । इति भरतः ॥ औचित्यात् बहु विशिष्टं
 वदति । इति सुकृतः ॥ (यथा, हितोपदेशे ।
 “भद्रं कृतं कृतं मौनं कोकिलैर्जलदागमे ।
 दर्दुरा यत्र वक्तास्त्वान मौनं हि शोभनम् ॥”)
 तत्पर्यायः । वदः २ वदावदः ३ । इत्यमरः ।
 ३ । १ । २५ । वदाव्यः ४ वप्ता ५ । इति जटा-
 धरः । सुष्ठुवक्ता । इति भरतः ॥ बहुभाषी ।
 इत्येके । तत्पर्यायः । वाचोयुक्तिपटुः २ वाग्मी ३
 वावदूकः ४ । इत्यमरः ॥ वचकः ५ सुवचाः ६
 प्रवाक् ७ । इति जटाधरः ॥ पङ्क्तिः । इति
 मेदिनी । ते, ५३ ॥
 वक्रं, कौ, (वक्ति अनेनेति । वच् + “गुष्टवी-
 पचिवचियमिसदिचदिभ्यश्चः ।” उणा० ४ :
 १६६ । इति चः ।) सुखम् । इत्यमरः । २ ।
 ६ । ८६ । (यथा, मनौ । ८ । २०२ ।
 “धर्मोपदेशं दर्पणं विप्राणामस्य कुर्वतः ।
 तत्रमासेचयेत्तेन वक्त्रे श्रोत्रे च पार्थिवः ॥”)
 तगरत्नम् । इति शब्दमाला । वक्रभेदः ।
 इति मेदिनी । रे, ८४ । हृन्दोविशेषः । इति
 हेमचन्द्रः । तस्य लक्षणार्थं यथा,—
 “भवत्यङ्गुलं वक्रं विषममथ कदाचन ।
 तयोर्हयोत्पान्तेऽत्र च्छब्दस्तदधुनोच्यते ॥
 वक्रं युग्म्यां मगौ स्यातामन्दैर्योऽनुष्टुभिः
 स्याताम् ॥”
 अथ द्विरावर्त श्लोकः पूरयितव्यः ।
 “वक्रास्मीजं सदा स्मरं चतुर्नीलोत्पलं फुल्लम् ।
 पल्लवीनां सुरारातेऽन्ते भङ्गं जहारोच्चैः ॥”
 इति हृन्दोमञ्जरी ॥
 वक्रखुरः, पुं, (वक्रस्य खुर इव एषोदरादित्वात्
 खः ।) इन्तः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥
 वक्तृजः, पुं, (ब्रह्मण्यो वक्राद् जायते इति ।
 ब्राह्मणोऽस्य सुखमासीत् इति श्रुतेः । जन् +
 ङः ।) ब्राह्मणः । इति त्रिकाण्डशेषः । सुख-
 जाति, त्रि ॥
 वक्रतालं, कौ, (वक्रस्य तालम् ।) सुखवादम् ।
 इति केचित् । त्रिकाण्डशेषे सुखवादं वक्र-
 गानमिति लिखितम् ॥
 वक्रपट्टः, पुं, (वक्रस्य पट्ट इव ।) अन्धान्नभोजन-
 प्राप्नोति । तोवङ्गा इति भाषा । तत्पर्यायः ।
 तलिका २ तलसारकम् ६ । इति हेमचन्द्रः ।
 ४ । ३१७ ॥
 वक्रभेदी, [व] पुं, (वक्रं भिनत्तीति । भिद् +
 ङिनिः ।) तिल्लरसः । इति हेमचन्द्रः । ६ ।
 २५ ॥ सुखभेदेके, त्रि ॥
 वक्रवासः, पुं, (वक्रं वासयति सुरभीकरोतीति ।
 वासि + “कर्मण्यण्” ॥ ३ । २ । १ । इत्यङ् ।)
 नारङ्गः । इति राजनिर्घण्टः ॥ (विवरणमस्य
 नारङ्गशब्दे ज्ञातव्यम् । वक्रस्य वासः ।) सुख-
 गन्धश्च ॥

वक्रः

वक्रशोधनं, कौ, (वक्रस्य शोधनमिव ।) भयम् ।
 इति राजनिर्घण्टः ॥ (वक्रस्य शोधनम् ।)
 सुखशुद्धिकरणश्च ॥
 वक्रशोधी, [व] पुं, (वक्रं शोधयतीति । शुध् +
 णिच् + ङिनिः ।) जम्बीरः । इति जटाधरः ३
 सुखशोधके, त्रि ॥
 वक्रासवः, पुं, (वक्रस्य आसवः ।) अधरमधु ।
 इति त्रिकाण्डशेषः ॥
 वक्रं, कौ, (वङ्कते इति । वकि कौटिल्ये + रन् ।
 एषोदरादित्वात् न लोपः । यद्वा, वञ्चतीति ।
 वच् गतौ + “स्फायितश्चिबच्चीति ।” उणा०
 २ । १३ । इति रक् । न्यङ्गादित्वात् कुलम् ।)
 नदीवङ्कः । तत्पर्यायः । पुटभेदः २ । इत्य-
 मरः ॥ वङ्कः ३ । इति भरतः ॥ (तगर-
 पादिकम् । तत्पर्यायो यथा,—
 “कालाशुशारिवा वक्रं तगरं कुटिलं शटम् ।
 मन्दोरगं नलं जिह्वं दीनं तगरपादिकम् ॥”
 इति वैद्यकरत्नमालायाम् ॥
 तथास्य विषयः ।
 “शृताङ्कैरङ्गुलीभ्या वक्रयाध्रीफलैः श्वेतम् ।
 तैलं नस्य मरुत्तुङ्गप्रतिमिरोऽङ्गदापहम् ॥”
 इति शृताङ्गादं तैलम् ।
 इति चक्रपाणिर्षंघे शिरोरोगाधिकारे ।)
 वक्रः, पुं, (वञ्चतीति । वच् गतौ + “स्फायितश्चि-
 बच्चीति ।” उणा० २ । १३ । इति रक् ।
 न्यङ्गादित्वात् कुलम् ।) शनैस्वरः । इति
 मेदिनी । रे, ६५ । मङ्गलयहः । इति हेम-
 चन्द्रः । २ । ३० ॥ रुद्रः । त्रिपुरासुरः । इति
 धरणिः । पर्यटः । इति राजनिर्घण्टः । वक्र-
 गतिविशिष्टयहः । स तु यस्य यहस्याश्रि-
 तात् रथधितिराश्रीयन्निर्गन्तान्तगतादंशात्
 पञ्चमवर्षांश्च रविस्तिष्ठति । यथा,—
 “वक्राः स्युः पञ्चवर्षेऽङ्गै र्वतिवक्रा नगराग्रे ।
 नवमे दशमे भानौ जायते सहजा गतिः ।
 द्वादशैकादशे सूर्ये लभन्ते श्रीव्रतां पुनः ।
 रविस्थित्यंशकान्तिशोधधेः संख्याञ्च कल्पते ॥
 न तु राश्वत्तराश्रान्तं द्वितीयादिरूपमथ ।
 राहुकेतू सदा वक्रौ श्रीव्रगौ चन्द्रमास्करौ ॥”
 इति ज्योतिष्शास्त्रम् ।
 (कर्तृवदेशीयवृत्तपतिभेदः । यथा, महाभारते ।
 २ । १४ । ११ ।
 “तमेव च महाराज ! शिष्यवत् समुपस्थितः ।
 वक्रः कर्तृवधपतिर्मायायोधो महाबलः ॥”)
 वक्रः, त्रि, (वङ्कते इति । वकि कौटिल्ये + रन् ।
 एषोदरादित्वात् न लोपः । यद्वा, वञ्चि + रक् ।)
 अश्वत्थुः । वंका इति भाषा । तत्पर्यायः ।
 अरालम् २ वृक्षवम् ३ जिह्वम् ४ जन्मि-
 मत् ५ कुक्षितम् ६ ननम् ७ आपिहम् ८ कुटि-
 लम् ९ सुयम् १० वेजितम् ११ । इत्यमरः ।
 ३ । १७१ । वङ्कुरम् १२ वङ्कुरम् १३ विनतम् १४ उन्ध-
 रम् १५ । इति शब्दरत्नावली । अवगतः १६
 आगतः १७ भङ्गुरः १८ । इति जटाधरः । ३६